

С. Є. Панцьо,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

СИМВОЛІКА ОБРАЗУ ДУБА В ЛЕМКІВСЬКІЙ УСНОПОЕТИЧНІЙ СЛОВЕСНОСТІ

Символіка образу дуба в лемківській уснопоетичній словесності, С. Є. Панцьо. У статті простежуються особливості відображення символіки, людських почуттів в образі дуба і розкривається семантичне навантаження лексеми дуб та її похідних у пісенних текстах.

Ключові слова: образ, символ, флоролексема, уснопоетична словесність.

Символіка образа дуба в лемковской уснопоетической словесности, С. Е. Панцьо. В статье прослеживаются особенности отражения символичности, человеческих чувств в образе дуба и раскрываются семантические коннотации лексемы дуб и её производных в песенных текстах.

Ключевые слова: образ, символ, флоролексема, уснопоетическая словесность.

Symbolism of oak image in Lemko poetic literature, S. Pancyo. The article traces the features of symbols reflection, human emotions in the form of oak and reveals semantic meaning of the word oak and its derivatives in the song lyrics.

Key words: image, symbol, floroleksema, poetic literature.

В українському мовознавстві сьогодні особливо актуальними стали дослідження, здійснювані у галузі комунікативної лінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології. Науковцями вивчається традиційна народна культура, український менталітет із використанням лінгвостилістичного методу. Науковому аналізу піддається усна народна творчість. Останнім часом з'явився комплексний підхід до опису мови усної словесності, у якому висвітлюються питання психології, етнопсихології, культурології тощо.

Базою для сучасних досліджень послужили праці зарубіжних учених і відомих славістів, зокрема І. Срезневського, О. Потебні та ін., матеріали І. Франка, І. Огієнка, Ф. Колесси, О. Воропая. На основі значних здобутків у вивченні фольклору та вищленуванні закодованих лінгвокультурних смислів вироблено методику аналізу мови народнопоетичної творчості з урахуванням антропоцентричного та етноцентричного підходів.

До опису окремих аспектів мови усної словесності зверталися О. Потебня, Л. Булаховський, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, Л. Мацько, А. Мойсієнко, Т. Баченко та ін. Н. Данилюк у монографії «Поетичне слово в українській народній пісні» подає глибокий і всебічний аналіз мови народної пісні, використовуючи збірники народних пісень різних жанрів, укладених фольклористами та письменниками XIX–XX ст., архівні матеріали [2].

Об'єктом наших студій стала уснопоетична словесність лемків, якій присвячено уже декілька розвідок [6; 7]. Джерельною базою аналізу послужила «Антологія лемківської пісні», підготовлена і видана відомою народною артисткою України М. Байко [1], та «Лемківські співанки», зібрані й упорядковані М. Соболевським [5].

Предмет опису становить образ дуба та його символічність. Мета нашої розвідки – простежити вживання лексеми дуб і її похідних та розкрити їх семантичне навантаження та лінгвокультурну природу.

Пісні Лемківщини за змістом і формою подібні до загальноукраїнської народнопоетичної творчості, проте вони мають своєрідний неповторний характер. Усній словесності цього краю приділяв особливо багато уваги Ф. Колесса. Він указував у своїх працях на існування лемківського музичного діалекту [5, с. 7].

Дослідники народнопоетичного фольклору Лемківщини зазначають, що «у змісті пісень цієї етнографічної групи українського народу, в їх художній формі позначились специфічні умови життя творців пісень, особливості їх світосприймання» [5, с. 10]. На протигагу пісням інших територій, етнографічних груп України, лемківські пісні емоційно більш стримані, але «в них приваблює особлива безпосередність вираження почуттів і двотливість – риси, що йдуть від тісного єднання з природою» [5, с. 10].

Відомо, що світ природи і світ людини – невіддільні, вони становлять цілісну сутність. Світ природи існує у свідомості людини, у її сприйнятті. Тому цей світ олюднений, живий зі своїми загадками, своєю неповторністю і водночас національною своєрідністю.

Життя природи і людини в гармонії передає художня мова, народнопісенна мова. У лемківських народних піснях зображена гірська природа з її рослинним і тваринним світом. Описи довкілля у дискурсі досліджуваних пісень трапляються спорадично, проте різні рослини (дерева, кущі, трави, квіти) все-таки показують красу колишнього лемківського краю. Природа у піснях зазвичай наділена добротворчим началом. Вона робила лемків добрими, звільняючи їх від буденної суєти, улагоднювала їх душу, гармонізувала людські стосунки, пристрасті. Лемки зазнали серйозних змін у своєму побутуванні через виселення із рідної землі, тому народна пісня то звеселяла їх у сумні роки виживання серед іншого населення, то змушувала у думках шоразу повертатися до прадідівського краю. Зібрані й видані збірники пісенного фольклору цієї людності стали гідним надбанням в українському фольклорі. Водночас вони ще довго будуть об'єктом дослідження вчених з різних сфер науки.

Рослинний світ лемків, відображений у народних піснях, доволі багатий. Низка дерев (дуб, явір, береза, сосна, ялина, липа, бук та ін.), кущів і чагарників (калина, рокита, терен та ін.), квітів (ружа, лілія, фіалка, шальвія, розмарія, майоран та ін.) – це не лише довкілля лемківського краю, це своєрідні образи й символи, які були життєво важливими для лемків.

Рослини рідко виступають лише засобами декорації певних сцен, діалогів, вони виражають різні стани та емоційні реакції лемків на світ. Флоролексеми зазвичай наявні у перших рядках пісні, тобто в експозиції, і тому творять своєрідний малюнок, який передуює розвитку подій та розв'язці:

А під нашим окенечком лучка зелена,

Квітне на ній розмарія, білий квіток ма [1, с. 182].

Як і в піснях інших регіонів України, у лемківській народнопоетичній творчості рослини наділені всіма тими емоціями і відчуттями, що й людина.

Аналіз окремих рослинних образів у лемківських піснях дає можливість простежити їх специфіку, символічний потенціал, естетичну функцію у мовній канві народнопоетичного слова.

Одним із важливих символів української культури є дуб. У слов'янській культурній традиції дуб вважається чи не найшановнішим деревом. З цього приводу В. Жайворонок зазначає, що «дуб споконвіку поважаний у народі» [4, с. 203]. Флоролексема дуб у текстах лемківських пісень виступає у таких варіантах та похідних, як-от: дуб, дубина, дубинька, дубовий.

У текстах аналізованих пісень флоролексема дуб не відзначається високою частотою вживання, проте вживається у декількох значеннях. Насамперед дуб номінує людину, швидше парубка, гарного, міцного, такого, що твердо (як дуб) стоїть на землі. Таке значення характерне назагал для української етнокультури.

У дискурсі лемківських пісень дуб-парубок має різні додаткові семантичні конотації. Дуб виступає деревом, яке органічно вписується у довкілля – живе у гармонії з природою. На ньому можуть оселятися або просто сидіти і співати птахи. Пор., напр.:

Ой в лісі на дубі зозуля кукала [1, с. 112];

Ой на горі два дуби, / Сідає на нім голуби [1, с. 239].

Однак дуб навіть у таких чи подібних рядках все-таки виступає уособленням розуму та мудрості. *Сідає на нім птахи* – це означає прилітають за розумною порадою, у наведених прикладах, очевидно, до батька чи старшого чоловіка.

Дуб – довговічне дерево, воно величне і міцне, високе й могутнє. Оця велич, висота дуба асоціюється з парубком, якому далеко до дівчини ходити, а тому він дещо гордовито заявляє дівчині про це. Пор.:

Високо, голубе, з дуба воду пити,

Далеко мі, дівча, до тебе ходити [5, с. 123].

Як бачимо, флоролексема дуб набуває обставинного значення локальності – «далеко». Дещо по-іншому сприймається лексема дуб у такому контексті:

Ой ти, дівчино люба, / Одсунь же ся ти од нелюба,

Бо як стрілю з дуба / Та й заб'ю нелюба [5, с. 164].

Як свідчать пісенні рядки, йдеться не лише про парубка, що з високості хоче вбити нелюба, а й про людські почуття – любов до дівчини, ненависть до нелюба, зрештою, і про неможливість закоханим бути у парі (*Ти не мій, я не твоя!*). Поєднання іменника дуб із прикметником з символізує, очевидно, молодість хлопця, але разом з тим асоціативно і з міцністю, величчю цього дерева та впевненістю у своїй правоті.

Флоролексема дуб асоціюється з вдалим чи невдалим подружнім життям. Особливо виразно це представлено через зіставлення *молодий – старий*. Пор., напр.:

А під молодим дубом – трава зеленіцька,

Ой та при добрім мужі жєна молодіцька.

Ой під старим дубом – трава червеніє,

А при недобрім мужі жєна ся старіє [1, с. 367].

Отже, *молодий дуб* – це не лише молодий парубок, а й добрий чоловік. *Старий дуб* – це старший парубок і недобрий чоловік. Персоніфікований образ дуба символізує подружнє життя. Наявність паралелізму, утвореного за принципом антитези *молодий – старий*, засвідчує майбутнє життя жінки з молодим, а водночас і коханим, чи старим і нелюбим чоловіком. Для уявлення протиставлення нелюбого чоловіка і милого у контексті вжито антоніми *старий – молодий*. Розташовані у парах, вони позначають добре і погане. Така особливість усної словесності характерна для загальнонаціональної української народної пісні [2, с. 222].

В аналізованому народнопісенному дискурсі флоролексема дуб, ужита у поєднанні з дієсловами *не рубай, не стинай*, виступає у значенні «розрив із коханим». Пор., напр.:

Не рубай, не стинай молодого дуба,

Не бер же ти мене, коли я нелюба [1, с. 317].

У наведених рядках йдеться про пересторогу одружуватися без любові і таким чином нівечити молоде життя.

У лемківському народнопоетичному фольклорі, як і в загальнонаціональному, лексема дуб уживається з цифрою два. Числове позначення два – це зазвичай пара, тобто чоловік і жінка (*два лебеді, два голуби*). Н. Данилюк зазначає, що числівник два в усній поезії може означати «двоїстість», «один плюс один» [2, с. 284]. У пісні «Два дуби, два дуби» йдеться про закоханих в одну дівчину двох братів: *Два дуби, два дуби зрослися докупи, / Любят мя два хлопці / З єдної хатини... // Оба ся схилили, / Любят мя два хлопці, / Оба братя били* [1, с. 271]. На родинні зв'язки юнаків указує словосполучення *зрослися докупи*. Однак у пісні маємо образ *схилених дубів*. *Схилені дуби* символізують сум, журбу з приводу ситуації, яка склалася.

В експозиції пісні «Ой ишов я гаєм» флоролексема дуб ужита також в обставинному значенні, а саме – місця зустрічі закоханих. Пор.:

Ой ишов я гаєм, гаєм, / Тим гаєм зелененьким, / Надібав я гарне дівча /

Під дубом зелененьким [5, с. 173].

Почуття кохання, молодість закоханих підсилює епітет *зелененький*, який повторюється у різних словосполученнях (*гай зелененький, дуб зелененький*).

Відомо, що опале листя дерева у піснях символізує розірвані стосунки між парубком і дівчиною. В. Жайворонок зазначає, що «опадання листя – до розлуки» [4, с. 335]. Пор., напр., у рядках:

*Ей опали, опали / Листочки на дубі,
Не можу забити, миленька, о тобі* [1, с. 312].

Як бачимо, образ дуба змальовано не відірвано від життя людей, від того середовища, у якому він росте. Дуб – це юнак, який, будучи закоханим у дівчину, гасить у собі любов через людський поговір (*Взяв би тото дівча, / Люди огваряют* [1, с. 313]), проте не може її забути, розкохати. Тривожний стан юнака, туга і водночас палка любов (*не може забити / Личко дівчини, її серця*) так виразно передані опалим листям на дубі. Назагал у цій пісні («Ей, засвітив би місяць») дуб символізує силу, глибину і красу почуттів хлопця. Наведені пісенні рядки – це розвиток подій, які закінчуються розривом стосунків між закоханими. Зменшено-пестлива форма *листочка* підсилює глибокі почуття і страждання юнака через те, що кохання не витримало випробувань.

Національно-культурний смисл властивий образу похилого дуба. Схилений дуб символізує журбу, втра-ту «міцної опори», а у тексті пісні «Не хилися, дубе» – загрозу втратити кохану дівчину. Пор.:

*Не хилися, дубе, зелений байраче,
Не плач, не журися, молодий козаچه...
Не дають мені ходити дівчину любити...
Я дівчину люблю і любити буду...* [1, с. 202].

У цих рядках флоролексема *дуб* уточнюється, підсилюється словосполученням «*зелений байраче*». Байрак – ліс у яру, в долині... [4, с. 25]. Ця лексема у тексті є другою назвою до іменника *дуб* і вказує на множину, тобто на те, що, звичайно, у переносному значенні, не один дуб (юнак), а багато подібних потрапляють під людський поговір. С. Єрмоленко, розглядаючи відому пісню «Ой не шуми, луже, зелений байраче» зазначає, що слова *байрак* і *луг* у народних піснях є синонімами [3, с. 187]. Отже, в аналізованій пісні *дуб* і *байрак* можна вважати синонімами, оскільки слово *байрак* асоціюється з порослим лісом яром. Іменник *байрак* із загальним значенням лісу, у нашому випадку дубового, вживається як персоніфіковане звертання. Пісенний текст, який починається звертанням, відзначається наявністю мотиву туги, болю, суму, співчуття. В одній строфі пісні спостерігаємо поєднання звертань *зелений байраче* і *молодий козаچه*. Дослідники стверджують, що об'єднання в одній пісенній строфі таких звертань – це характерний для народнопісенної мови прийом паралелізму [3, с. 191]. Постійні епітети *зелений, молодий* доповнюються дієсловами у наказовій формі з часткою *не* (*не хилися, не плач, не журися*), які виражають прохання.

Типовим для народнопоетичної творчості є вживання словосполучення *калиновий міст*. У пісні «Моя фразечко, вивий мі перечко» знаходимо словосполучення *дубовий міст*. Напр.:

*Стан собі, шугаю, на дубовім мості,
Несе твоє перко / Рибонька на хвості* [1, с. 241].

Засвідчене словосполучення «на дубовім мості» демонструє у прямому значенні міцність мосту, а в переносному – твердість дівчини у своїх переконаннях. Міст уособлює символічне значення того, що з'єднує або роз'єднує когось-небудь..., шлях до кохання чи коханої [4, с. 367]. Текст пісні демонструє символічне значення дубового мосту – розірваних стосунків між юнаком та дівчиною з її ініціативи.

Дуб – означає матеріал для виготовлення чогось, зокрема музичних інструментів. У лемків з дуба чи явора робили сопілки. Дубова сопілка відзначалася міцністю.

Пор.: *Пискай же мі, пискавко дубова,
Ой, бо як ти не будеш, буде яворова* [1, с. 179].

В аналізованих піснях трапляється флоролексема *дубина* зі зменшено-пестливим варіантом *дубинька*. У «Словнику української мови» слово *дубина* пояснюється як 1. «Дубовий ліс, гай; дубова памолодь. 2. Окреме дерево дуба» [8, с. 220]. У пісенних рядках слово *дубина* виступає у значенні одного дерева – місця зустрічі закоханих. Пор.:

*Під дубиною, під зеленою
Сідит там голубка з голубином...
Голуба забив, голубку злав!
Сипле пшеницю, дає водицю.*

*Голубка не їсть, голубка не п'є.
Під дубинионьку плакати йде* [1, с. 324].

Обставинне значення лексеми *дубина* підсилене зменшено-пестливим варіантом *дубинионька*, який правдиво передає стан голубки, її почуття – смутку, туги. Уточнена епітетом *під зеленою* обставина *під дубиною* символізує молодість. Отже, *дубина, дубинионька* – це не лише молоде дерево, а й символ кохання.

В окремих випадках слово *дубина* ужито у значенні «ліс». Пор., напр.:

Дали сте ня, мамо, / За ліс, за дубину, / Жеби не виділа / Я свою родину [5, с. 201].

У цих рядках є відчутним семантичний компонент обставини локальності – «далеко».

Для українських народних пісень характерним є вживання флоролексеми *дїброва*. Це слово-поняття детально аналізує мовознавець С. Єрмоленко [3, с. 188]. В усній словесності лемків трапляється лексема *дуброва*, яка означає «листяний ліс на родючих ґрунтах, у якому переважає дуб» [8, с. 296]. У піснях слово-поняття *дуброва* вживається у поєднанні з епітетом *зелена*. Лексема *дуброва* виступає обставиною у значенні локальності: *Подме на лови / Товаришу мій... / До зеленої дуброви* [5, с. 212]; *Дуброва, дуброва, зелена дуброва, / Ей сподобала мі ся весела розмова* [5, с. 176]. Отже, слово-поняття *дуброва* виступає із семантикою «місце зустрічі юнаків та парубка з дівчиною і радість».

Здійснений аналіз засвідчує, що в усній словесності лемків частотою вживання серед флоролексем відзначається *дуб*. Він символізує парубка, молодість, кохання, уособлює мудрість. Флоролексема *дуб* здебільшого виступає обставиною місця. Локальність уточнюється, увиразнюється додатковими семантичними компонентами: «далеко», «місце, де живуть і співають птахи», «місце зустрічі товаришів, закоханих». Слово-поняття *дуб* демонструє образно-асоціативний потенціал лемківської пісні, передаючи стан людини, її почуття, містить вираження художньо-естетичного потенціалу «добре і погане», «пересторога до одруження з нелюбом», «сум, журба, туга», «розлука», *Дуб* – це ще й уособлення мудрості. У мовній канві пісні трапляється слово-поняття *дубина*. Через зіставлення дубиньки і голубки, яка прилітає під дубиньку плакати, відчутними є асоціативні зв'язки: самотня дубинька і самотня голубка – це одинокі, нещасливі у коханні дівчата.

Народнопісенні образи, символи лемківського краю подібні до загальнонаціональних. Це стосується і образних засобів. Однак засвідчені пісенні рядки з флоролексемою *дуб* і похідними – *дубина*, *дубинька*, *дубовий*, *дуброва* підкреслюють специфіку образних одиниць.

Слово-поняття *дуб* у лемківських піснях увиразнює своє значення за допомогою різних образних засобів, серед яких є традиційні епітети зелененький, молодий. Вони підкреслюють молодість узагалі чи молодість парубків. У мовній канві пісні знаходимо традиційно іншу назву дуба – *зелений байрак*.

Література:

1. Антологія лемківської пісні / [упорядник М. Байко]. – Львів, 2005. – 496 с.
2. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні [монографія] / Ніна Олексіївна Данилюк. – Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010. – 512 с.
3. Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд / С. Єрмоленко. – К., 2007. – 443 с.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Лемківські співанки / [упорядник М. Соболевський]. – К. : Музична Україна, 1961. – 319 с.
6. Панцьо С. Культурологічна вагомість соматичної лексики (на матеріалі лемківської пісні) / Стефанія Панцьо, Людмила Вакарюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: філологія (мовознавство): збірник наукових праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вип. 16. – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2012. – С. 155-162.
7. Панцьо С. Є. Мовні образи світу, небесних світил у лемківській пісні / Стефанія Панцьо, Наталія Лісняк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: «Філологічна». – Вип. 34. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – С. 193-195.
8. Словник української мови: [в 11-ти т.]. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1971. – 550 с.